

ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ КНЯЗЬ АНДРІЙ ДОБРИЙ

Син Володимира Мономаха переяславський князь Андрій Володимирович (Добрий) був учасником запеклої боротьби за оволодіння престолом Переяславля Руського у середині XII ст. Це було пов'язано з небажанням молодших Мономаховичів втратити права на київську спадщину, як це передбачалось за проектом Мономаха / Мстислава.

Ключові слова: Андрій Володимирович, Всеволод Ольгович, Володимир Мономах, Мстислав Володимирович, Переяславль Руський, князь.

Майбутній переяславський князь Андрій-Стратилат Володимирович Добрий народився у 1102 (6610) р., як про це свідчить запис у Іпатіївському літопису: «В то же лѣто родися оу Володимера снѣ Андрѣи» [6, стб. 252]. Згідно зі свідченням Никонівського літопису, це сталося 11 серпня 1102 р.: «Того же лѣта преставися Ярославъ Ярополъчичъ, мѣсяца августа 11. Того же дни родися у Владимирѣ у Манамаха сынъ Андрѣй» [19, с. 138]. Оскільки батько Андрія був у цей час переяславським князем, то, очевидно, що Андрій народився саме тут, у Переяславі, на княжому дворі. Як пише Д.В. Донський, «Андрей Владимирович (летописное прозвище – **доврыи**), десятый сын вел. кн. В. Всеволодовича Мономаха и его второй супруги, известной как «**Гюргева матери**» (т.е. матери Юрия Долгорукого). Родился 11 авг. 1102 г. в Переяславле-Русском; исходя из летописных данных, получает 18 авг. в крещении имя в честь мч. Андрея Стратилата (уб. ок. 300 г.; пам. 19 авг.)» [5, с. 31].

Це був досить складний рік. По-перше, погіршилися стосунки між великим київським князем Святополком Ізяславичем та переяславським князем Володимиром Мономахом. Причиною цього було намагання Святополка Ізяславича посадити свого сина у Новгороді, вивівши звідти до Володимира Волинського старшого Мономахового сина Мстислава, якого ще дитиною посадив у Новгороді тодішній великий київський князь Всеволод Ярославич. Хоч Мономах і зробив вигляд, що не заперечує проти цієї комбінації, задуманої Святополком Ізяславичем, все ж він доклав, очевидно, достатньо зусиль, щоб новгородські послі сказали Святополку: «не хоцѣмъ Сѣополка ни сѣна его аще ли двѣ головѣ имѣеть снѣ твои то послѣи и сего ны далѣ Всеволодѣ оускормили есмы собѣ княза» [6, стб. 251]. Звісно, Володимир Мономах був задоволений такою відповіддю новгородців, зберігши свій контроль над Новгородом, але приязні у стосунках із Святополком це явно не прибавило.

Крім того, згідно з літописними свідченнями, цей рік був досить багатий на різноманітні «знамення», яким люди епохи Середньовіччя надавали надзвичайно великого значення, про що власне й згадано у літописній статті 6610 (1102) р., за якийсь десяток рядків попереду від згадки про народження Андрія Володимировича: «В то же лѣто бысть знаменье на нбси мѣца генвара ꙗко по ꙗ дни аки пожарнаѣ зора ѿ вѣстока и оуга и запада и сѣвера и бысть тако свѣтъ всю ночь аки ѿ луны полны свѣтащеса в то же лѣто бысть знаменье оу лунѣ мѣца феврала вѣ є днь того же мѣца вѣ з днь бысть знаменье вѣ слнцѣ ѿгородилося баше слнце вѣ ꙗ дуги и быша другыѣ дуги хрепты к собе и сѣи видаше знаменья блговѣрнѣи члвци сѣ въздыханьемъ молахуса Бу сѣ слезами да бы Бѣ ѿбратилъ знаменья си на добро знаменья бо бывають ѿво же на добро ѿво же на зло ꙗко и си знаменья быша на добро» [6, стб. 251–252].

У перекладі Л.Є. Махновця дана стаття виглядає так: «У той же рік було знамення на небі, місяця січня у двадцять і дев'ятий [день]: протягом трьох днів наче заграва пожежі [стояла] зі сходу, і півдня, і заходу, і півночі, – і таке світло було всю ніч, як од місяця, що світитись уповні.

У той же рік було знамення в місяці, місяця лютого в п'ятий день.

Того ж місяця в сьомий день було знамення в сонці: огородилось було сонце трьома

дугами, і були інші дуги, хребтами одна до одної.

А сі знамення бачачи, благочестиві люди з зітханням і з слізьми молилися богу, аби обернув бог знамення сі на добро. Бо знамення бувають або ж на добро, або ж на зло. І от сі знамення були на добро» [15, с. 157].

У примітках до цього тексту Іпатіївського літопису Л.Є. Махновець зазначає, що мова йде спочатку про північне саяво, далі про місячне затемнення, останнє ж знамення – це гало [Там само].

Далі по тексту літописець наводить приклад, як саме вплинуло дане знамення у позитивному плані на життя Русі – на наступний рік найвпливовіші руські князі організували спільний похід на половців, який завершився розгромом останніх. Після цього, у кінці річної (6610 р.) статті літописець коротко називає ще кілька подій, які також можна класифікувати як наслідок «доброго» знамення. Останнім у ряду цих подій є народження Андрія Володимировича. Можливо, це простий збіг, але привертає увагу такий факт: смерть Андрія Володимировича та його поховання у Переяславлі Руському також супроводжувало знамення, і було це саме гало – досить рідкісне оптичне явище в атмосфері. Однак, про це пізніше.

У 1117 році, коли Андрію було близько 15 років, його батько Володимир Мономах оженив його на онуці половецького хана Тугоркана: **«в се же лѣто поа Володимерь за Андрѣа внуку Тугъртъканову»** [6, стб. 285]. Звісно, що весілля могло бути і в Переяславлі, оскільки після народження Андрій проживав там постійно зі своїм батьком аж до 20 квітня 1113 р. З другої половини березня 1114 р. переяславським князем був його старший брат Ярополк Володимирович, поставлений Володимиром Мономахом, а сам Мономах постійно жив з 1117 р. неподалік від Переяславля, «на Льті», тобто, на території сучасного м. Бориспіль [8]. Присутність Володимира Мономаха на цьому весіллі була обов'язковою, а саме весілля в черговий раз скріплювало досить тісні родинні зв'язки Мономаха з окремими половецькими ханами.

Факт одруження Андрія Володимировича у 1117 р., очевидно, означає початок його княжої кар'єри й отримання його першого столу, мабуть, доволі незначного. Але вже у 1119 р. у м. Володимирі Волинському помирає його старший брат Роман Володимирович, зовсім недовго покнязювавши там. За наказом батька його місце посідає саме Андрій: **«оу се же лѣто престависа Романъ Володимеричъ генвара въ шестыи и посла Володимеръ другаго сѣна Андрѣа оу Володимеръ княжить»** [6, стб. 285]. Як пише О.В. Майоров, «Волинь надолго оказалась под властью Киева, и каждый новый киевский князь «сажал» своих сыновей или других ближайших родичей на владимирский стол. Так, после внезапной смерти Романа владимирским князем стал другой сын Мономаха Андрей (1119 г.)» [17, с.].

Оскільки смерть Романа Володимировича літопис датує 6 січня, то вже найпізніше з середини січня Андрій був у Володимирі. А вже у кінці цього ж 1119 р. за наказом батька Андрій Володимирович разом із союзними половцями спустошить ляхів: **«тогда же посла Володимеръ Андрѣа с погаными на Лахы и повоеваша ѣ»** [6, стб. 286]. Ця акція, очевидно, була викликана тим, що попередник покійного Андрійового брата Романа на володимирському столі – Ярослав Святополкович – не припиняв спроб повернути собі цей стіл. Як вказує у примітках до цієї статті літопису Л.Є. Махновець, «Ярослав, вигнавши свою третю жону і боячись Володимира Мономаха, утік і звертався по допомогу спочатку до угорських родичів, а потім до польських» [15, с. 178, прим. 1 до 1118 р.].

Продовженням цього протистояння є події 1121 р., коли Ярослав Святополкович приходив із ляхами до города Червена при посадникові Фомі Ратиборичу: **«томъ же лѣтѣ приходи Ярославъ с Лахы къ Чръвну при посадничѣ Фомѣ Ратиборичѣ и воротишаса опать не въспѣвше ничто же»** [6, стб. 86].

Уже в 1123 р., як свідчить літопис, Андрію Володимировичу довелося захищатися у місті Володимирі від Ярослава Святополковича, який привів на нього цілу міжнародну коаліцію: **«томъ же лѣтѣ приде Ярославъ Стополчичъ съ Оугры и с Лахы и с Чехы и с Володаремъ и Василкомъ Володимерю и множество вои бѣ с нимъ и обиступиша городъ Володимеръ Андрѣю сушу тогда в немъ и Володимеру не успѣвшю ис Кыева съ Мьстиславомъ сѣномъ своимъ»** [6, стб. 287]. На його щастя, Ярослав Святополкович виявив необережність під час одного зі своїх під'їздів під

стіни укріплень Володимира Волинського. На зворотному шляху його підстерегли двоє ляхів і смертельно поранили. Коли Ярослав помер, облогу було знято – нападники **«разидошаса каждо въ своаси»**.

19 травня 1125 р. помер великий київський князь Володимир Мономах. Андрій Володимирович, як і всі його брати, був присутній на церемонії поховання свого прославленого батька у св. Софії Київській: **«плакахуса по немъ вси людие и сѣне его Мъстиславъ Ярополкъ Вачьславъ Георгии Андрѣи и внуци его и тако разидошаса вси людие с жалостью великою тако же и сѣнове его разидошаса каждо въ свою волость с плачемъ великомъ идеже баше комуздо ихъ раздавалъ волости»** [6, стб. 289].

Після смерті батька Андрій Володимирович залишився на своєму володимирському столі, на який його посадив Мономах. Саме звідти влітку 1127 р. за наказом свого старшого брата Мстислава Володимировича – великого київського князя – він вийшов у похід на полоцьких князів [6, стб. 292]. Після цього успішного походу, коли коаліція під проводом Мстислава Володимировича (Андрій та В'ячеслав Володимировичі, Всеволод Давидович, В'ячеслав Ярославич, Всеволод Ольгович, Ізяслав, Ростислав та Всеволод Мстиславичі, воєвода Іван Войтишич із торками) захопила у полон усіх полоцьких князів, майже всіх їх було заслано до Візантії. Андрій знову повернувся до Володимира Волинського, де він, схоже, достатньо впевнено себе почував.

Однак, така ситуація тривала досить недовго. Все змінила смерть великого князя Мстислава Володимировича 15 квітня 1132 р., після якої великокняжий престол зайняв найстарший із ще живих синів Мономаха – Ярополк. На думку багатьох дослідників, Мстислав Володимирович перед своєю смертю, заповідаючи Київ Ярополку, взяв із останнього хресне цілування щодо розподілу волостей для своїх синів – Всеволода, Ізяслава та Святополка Мстиславичів. Так, наприклад, ще С.М. Соловйов вважав, що Мстислав «уговорился с братом и преемником своим Ярополком, чтобы тот, перейдя из Переяславля в Киев, отдал прежний стол старшему сыну Мстислава, Всеволоду, тогда князю Новгородскому, под незаконным предлогом, что Мономах отдал Переяславль им обоим вместе, Мстиславу и Ярополку. Последний поклялся исполнить желание брата, и точно, как скоро получил старшинство, так тотчас же послал звать Всеволода в Переяславль. Но этот город был самым старшим столом после Киева в областях Мономаховичей, столом Всеволода и Мономаха, который отдал его старшим сыновьям своим, следовательно, Мстислав перешел в Киев из Переяславля, Ярополк также. Вот почему, когда младшие Владимировичи – Юрий Ростовский и Андрей Владимиро-Волинский узнали о перемещении племянника Всеволода в Переяславль, то первой их мыслью было, что это шаг к старшинству мимо их, особенно когда пред глазами был пример Ярослава Святославича, согнанного со старшего стола племянником, при видимом потворстве старших Мономаховичей – Мстислава и Ярополка» [23, с. 171].

Схожим чином розглядав цю ситуацію й М.С. Грушевський: «Ярополк, сівши в Київ, передав Переяслав старшому Мстиславовому сину Всеволоду, поминувши своїх братів. Се мало означати, що Всеволод буде наслідником київського стола по Ярополку; так се зрозуміли зараз Мономаховичі, а тільки з тим міг і Всеволод міняти новгородський стіл на переяславський. При тім, по словам літописи (Суздальської), Ярополк чинив в тім волю Мономаха ... Себ то, Мономах, віддаючи Ярополку Переяслав, зобов'язав передати його по переході в Київ Мстиславовим синам, инакше сказавши – бажав, аби Київ по Ярополку вернувся у родину Мстислава, і менші Мономаховичі не мали нічого до київської отчини. Нема причин підозрівати сю звістку літописи: Ярополку чи Мстиславичам нічого б не допомогло видумувати якісь апокрифічні розпорядження Мономаха, бо князі були люде розважні і знали, що добрий дружинний полк буде ліпшим документом, ніж всякі умови й тестаменти. Тому коли покликувались вони на розпорядження Мономаха, воно мусіло бути звістне. ... Дуже можливим здається мені, що Мономах своїм розпорядженням хотів як раз запобігти непорозумінням і боротьбі на сій точці, своїм тестаментом вказавши дальший порядок і виключивши від Київа всіх молодших братів Ярополка. Але результат вийшов як раз противний: молодші Мономаховичі як найенергічніше запротестували, аби братаничі мали їх виключати. ... Тим часом молодші Мономаховичі Юрий і Андрій, довідавши

ся, що Ярополк передав Переяслав Всеволоду, зрозуміли, як і належало, що сим рішаєть ся справа київського стола Тому Юрій з Андрієм постановляють робити на власну руку й власними силами; вони обіцяли і присягнули собі помагати один одному, а на випадок смерті – хто переживе, має допомогти дітям покійного брата оборонити батьківщину» [4, с. 131–132].

М.М. Корінний описує ці події досить лаконічно: «В 1132 г. со смертью Мстислава Владимировича Ярополк занял его место. Следуя завещанию покойного брата, он перевел в Переяслав из Новгорода Мстиславова сына Всеволода, что вызвало противодействие со стороны имевших больше прав на этот удел Юрия и Андрея Владимировичей» [11, с. 64].

На думку П.П. Толочка, «Заповіт Мономаха, підтверджений договором Мстислава і Ярополка, про утвердження виняткових прав на Київ, Переяслав і Новгород, а також пов'язаного з Києвом старшинства за Мстиславичами, викликав бурю в стані молодших Мономаховичів. Заявили свої права на Київ і чернігівські Святославичі (Ольговичі і Давидовичі). В умовах політичної нестабільності Русі (а це характерно для всіх середньовічних держав) військові сутички були неминучими» [25, с. 100].

А. Литвина та Ф. Успенський вважають, що Переяславль Руський «играл в Киевской Руси совершенно особую роль, которая ясно определилась к рубежу XI и XII столетий. Именно на переяславском столе киевский князь стремился посадить того, кого он прочил в свои непосредственные преемники. Практический смысл перемещения потенциального преемника в Переяславль, который был относительно близок к Киеву и позволял в случае кончины правящего киевского князя проявить должную оперативность, довольно скоро дополнился сугубо символическим, ясно читаемым всем родом Рюриковичей и их подданными. Можно сказать, что переяславский стол был своего рода частью десигнации. Перевод в Переяславль мог послужить даже причиной конфликта между князьями, как это произошло, когда в 30-е гг. XII в. князь Ярополк Владимирович попробовал посадить там своего племянника в обход собственных братьев и кузенов, старших по родовому счету. Одним из этих обиженных братьев был не кто иной, как уже упоминавшийся нами князь Юрий Долгорукий» [14, с. 45].

Проаналізувавши відповідні статті Іпатіївського та Лаврентіївського літописів, Т.Л. Вілкул прийшла до висновку, що «в общем протографе Ипат и Лавр не было обозначено, какие именно пункты скрепляло крестное целование. Запись была рассчитана на современников, а книжники, работавшие с нею через несколько десятков лет, начали каждый на свой лад додумывать и уточнять рассказ» [1, с. 378].

Дійсно, зараз, мабуть, складно встановити, які ж саме пункти містило хресне цілування Ярополка Володимировича Мстиславу Володимировичу. Однак, на даний час існує достатньо підстав стверджувати, що у другій половині XI – першій половині XII ст. у середовищі Всеволодовичів-Мономаховичів було остаточно сформовано принцип посідання переяславського столу як обов'язкового етапу політичної кар'єри перед отриманням київського великокняжого престолу [10]. Цей принцип базувався на сакральному статусі Переяславля Руського – родового уділу засновника династії Всеволода Ярославича. Сакральність Переяславля полягала у ідеї спадкоємності християнських сакральних центрів правовірного світу через Єрусалим – Константинополь – Преслав Великий [22, с. 35–36; 21, с. 103]. Саме цим, очевидно, було викликано вибір назви збудованого Володимиром Святославичем нового міста Переяславля Руського [3].

Розглядаючи обставини заснування Смоленської єпархії (6645/1136 р.), О.В. Назаренко приходять до висновку про взаємозв'язок цієї події з «рядом» Мстислава та Ярополка Володимировичів щодо Переяславля та Києва і вважає обидва ці проекти двома складовими одного політичного замислу. Він пише, що «главной целью договора между старшими Мономашичами было сохранение Киева, Новгорода, Смоленска (как моста между Киевом и Новгородом) и Переяславля (как трамплина к киевскому столу) в руках Мстиславичей. То была довольно радикальная династическая реформа, призванная устранить от киевского столонаследия младших сыновей Владимира Мономаха. ... план создания Смоленского епископства предполагал упразднение кафедры в Переяславле ... после кончины в январе 1134 г. епископа Марка переяславская кафедра не замещалась не только до момента обособления Смоленской епархии в 1136 г., но и долгое время после него (до 1141 г.). ... крушение династического проекта Мономаха

– Мстислава завершилось ликвидацией главного политического завоевания Владимира Всеволодовича, в силу которого от киевского столонаследия были оттеснены сначала двоюродные братья, черниговские Святославичи, а затем старший племянник, Ярослав Святополчич, а с ним – и потомство Изяслава Ярославича в целом.

Итак, замещение переяславской кафедры после семилетнего перерыва последовало вскоре после того, как обнаружился крах политической системы, созданной Владимиром Мономахом, в которой Переяславлю отводилась одна из ключевых ролей. ... Коль скоро Киев закреплялся за Мономашичами, а Переяславлю отводилась роль местопребывания киевского столонаследника, то естественно было бы теснее связать оба стола – например, путем включения Переяславля в митрополичью епархию. Не исключаем также, что передача Переяславской епархии под непосредственное управление митрополита стала своего рода платой последнему за лояльность по отношению к политическим новациям Владимира Мономаха и Мстислава. Понятно, что такой шаг предполагал редукцию Переяславской епархии до территории Переяславского княжества, т. е. создание епископии в Смоленске и возобновление ее в Ростове (коль скоро это возобновление не произошло уже после 1125 г.). ... Церковная самостоятельность Смоленска была частью политического плана Мономаха – Мстислава, определившегося в последние годы жизни Владимира Мономаха. ... ни самому Владимиру Всеволодовичу в бытность его на киевском столе, ни его преемнику Мстиславу Владимировичу не было никакого смысла спешить с изъятием Смоленска (где сидел третий по старшинству из Мстиславичей – Ростислав) из-под церковной юрисдикции Переяславля, которому, по мысли Мономаха, отводилась роль моста к киевскому столу и главного опорного пункта старших Мстиславичей – Всеволода и Изяслава. Но как только стало ясно, что ожесточенное сопротивление сыновей Мономаха от второго брака – Юрия Ростовского и Андрея Волынского – сделало проект их отца окончательно неосуществимым и что в Переяславле могут закрепиться либо Юрий (1134 г.), либо Андрей Владимировичи (зима 1134/35 гг.), Ростислав Мстиславич потребовал для своего Смоленска запланированной отдельной от Переяславля епископской кафедры, а его дядя, киевский князь Ярополк Владимирович, незадачливый гарант династического проекта Мономаха – Мстислава, вынужден был согласиться» [18, с. 477–481].

План Мстислава / Ярополка щодо переведу Всеволода Мстиславича до Переяславля не вдався, цьому завадили амбіції Юрія та Андрія Володимировичів, які також добре розуміли значення переяславського столу у їх (Всеволодовичів-Мономаховичів) роді. Розпочалася боротьба навколо переяславського столу, в яку було втягнуто цілу групу князів (Мономаховичів та Ольговичів), кожен з яких відстоював свої інтереси. Як пише М.М. Корінний, «Чтобы как-то восстановить мир и согласие в «Русской земле», Ярополк принимает компромиссное решение: он выделяет из состава переяславских владений «причастие» Юрию в виде Остерской волости, Переяслав же отдает младшему брату Андрею» [11, с. 65].

Отже, Андрій Володимирович став переяславським князем у результаті тимчасових домовленостей між Ольговичами та Мономаховичами зимою 1134–1135 рр.: **«Приведѣ Ярополкъ брата своего Андрѣя изъ Володимера и да ему Переяславль»** [6, стб. 297].

Вже у 1135 р. Андрій Володимирович захищався в Переяславі від чергового нападу Ольговичів на чолі із Всеволодом й брав участь у загалом невдалій для Мономаховичів битві проти Ольговичів у верхів'ях р. Супій, яка сталася 8 серпня 1135 р.: **«Того же лѣта приде Всеводъ съ всею братьею к Переяславлю и стояша подъ городомъ три дни и бишася оу епслихъ воротъ и въ княжихъ воротъ и почютиша Ярополка идоуча идоуша на верхъ Соупоа и тоу пристроившася дождаша ихъ и въскорѣ Ярополкъ с дружиною своею и съ братьею ни вои своихъ съждавше ни нарадившеся гораздо оустремишася боеви мнаше яко не стояти Олговичемъ противу нашеи силѣ и бывшую съступлению обѣима полкома и бишася крѣпко но воскорѣ побѣгоша Половци Олговѣ и погнаша по нихъ Володимерича дружина лютшаа а князи ихъ Володимеричи бѣахуса со Олговичи. Тогда же Василка Леоновичъ чревичъ оубьенъ бы и бы брань люта и мнози ѿ обоихъ падаху видивше же братья вса Ярополкъ Вачеслав Гюрди и Андрѣи полкы своя възматены ѿѣхаша въ свояси тысячкыи же съ боиary ихъ переже гнаша по Половчихъ избиша ѣ и воротилася ѡпатъ на полчище и не обрѣтоша княжьи своего и оупадоша Олговичемъ в ручѣ и тако изымаша**

ѣ держаще стагъ Ярополчъ ѡша боляръ много Дѣда Ярославича тысяцьскаго и Станислава Доброго Тудьковича и прочи мужии и внуку Володимеръ Василко Маричичъ оубѣнь бы тоу многы бо баше боляре Киевський изоимали Ярополкъ же съ братьею своею приде Киевоу се же сдѣла мѡа августа въ ѣ днь Андрѣи оузратиса оу Переяславль» [6, стб. 297–299].

Навесні 1138 р. коаліція Ольговичів, призвавши половців, знову розпочала наступ на Переяславщину: «Того же лѣта послаша Ѡлговичи по Половци и начаша воевати по Сулѣ Андрѣеви же не могущо супротивити[са] имъ а ѡ братьи не бы ѣму помощи и всхотѣ лишитиса Переяславля и тако бы пагуба Посулцем ѡво ѡ Половецъ ѡво же ѡ своихъ посадникъ и тако оувѣдѣвше Ѡлговичи ѡко Андрѣеви не бы помощи ѡ братьѣ и лестными словесы акы бес печали и створиша» [13, стб. 305]. С.М. Соловійов так прокоментував це повідомлення Лаврентіївського літопису: «Андрей Переяславский, покинутый братьями без помощи, не мог один сопротивляться Черниговским и хотел было уже бежать из Переяславля; но Святославичи, обрадовавшись неудовольствию Андрея на братьев, захотели снова посеять вражду между Мономаховичами и потому уверили его в своем дружелюбии» [23, с. 173–174].

У кінці вересня 1139 р. Андрій Володимирович знову захищав Переяслав від Всеволода та Святослава Ольговичів. Всеволод Ольгович, який 5 березня 1139 р. захопив після смерті Ярополка Володимировича київський великокняжий престол, вирішив зігнати Андрія Володимировича з переяславського столу. Саме тоді на вимогу Всеволода віддати Переяслав Святославу Ольговичу, а самому йти князувати до Курська, Андрій Володимирович і сказав фразу, яка стала крилатою: «пришедъ же Всеволодъ къ Переяславлю хотѣ выгнати Андрѣа а брата своего посадити Андрѣеви рекоуче Коурьскоу изволи ити и Андрѣи тако рекъ съдоумавъ съ дружиною своею лѣпыши ми того смръть и съ дружиною на своей ѡчинѣ и на дѣдинѣ взати нежели Коурьскои княженьи ѡцъ мои Коурьскѣ не сдѣлъ но въ Переяславли хочю на своей ѡчинѣ смръть прияти» [6, стб. 305].

У збройному протистоянні, яке відбулося після цієї відповіді Андрія Всеволодовим послам, війська Андрія перемогли війська Святослава Ольговича і гнали їх аж до р. Карані, а далі не пустив Андрій дружини своєї, тобто, він не захотів доводити до повного знищення розгромленого війська Святослава на Зарубському броді, давши їм можливість спокійно переправитись через р. Дніпро: «и стояше на Днѣпрѣ Всеволодъ и посла Всеволодъ брата своего Сѡслава с полкы къ Переяславлю и оусрѣтоша Андрѣева дружина и бишася с нимъ и поможе Бѣ Андрѣевичемъ на Сѡслава и и гониша по нихъ до Коранѣ а дале не поустити Андрѣи дружины своєї и заоутра миръ створиста Всеволодъ съ Андрѣемъ и чѣлова крстъ Андрѣи Всеволодъ же баше не человаль крста еще и на тоу ноцѣ загорѣса Переяславль Всеволодъ же исполнивѣса страха Бѣи и не посла къ городоу никого же наоутриа же Всеволодъ поча молвити къ Андрѣеви видиши ѡко ѡ к тобѣ крста и еще а то ми былъ Бѣ далъ ѡже са есте сами зажгли аже бы лиха хотѣлъ то что бы ми годно то же бы створилъ а ны чѣловаль еси хрст ко мнѣ аже исправишь ли а Бѣ боудеть за всимъ Всеволодъ же чѣлова к немоу крст и оумирился с нимъ приде Киевоу» [6, стб. 305–306].

З цього приводу В.В. Мавродін зазначав: «Пообещав Переяславль, как преддверие к Киеву, одному своему брату, Игорю Ольговичу, Всеволод в то же самое время пытается захватить его и посадить там другого брата – Святослава Ольговича. Для этого он вместе со Святославом предпринимает поход на переяславльского князя Андрея Владимировича и предлагает ему в обмен на Переяславль Курск с Посемьем. Андрей отвечает категорическим отказом, так как перспектива сидеть в опустошенном Посемье, часто подвергавшемся набегам кочевников, ему не улыбалась, и Курское княжение в то время мало кого привлекало. Попытка захватить Переяславль силой не удалась, и Всеволод в 1140 г., не решившись использовать пожар в городе, уничтоживший деревянные укрепления, заключил с Андреем мир, по которому последний обещал ему помогать» [16, с. 274–275].

Цікавою є точка зору М.С. Грушевського, який вважав, що Всеволод Ольгович «стати незалежним від братів міг він, тільки помиривши ся з Мономаховичами. Він се й пропонував їм, особливо Ізяславу, та вони хотіли ще бити ся з ним. Тоді він, щоб їх пострахати і зробити бодай щось про око для своїх братів, порозсилав своїх братів з військами разом на Переяслав – на Андрія

Мономаховича ... З тих походів нічого не вийшло, але Всеволод, набобивши розголосу, досягнув своє: він мав тепер чим виправдати ся перед братом Святославом – що дійсно хотів здобути йому Переяслав, а з Андрієм переяславським тим часом встиг прийти до союзу, помилив ся, заїмпоновавши йому великодушністю, що не скористав з пополоху, як загорів ся Переяслав підчас того походу і переговорів» [4, с. 140]. Схоже, що М.С. Грушевський у даному випадку правий, адже дійсно і Андрій Володимирович, і Всеволод Ольгович вели себе під час цього протистояння дещо дивно. Спочатку Всеволод Ольгович, прийшовши до Переяслава, надсилає Андрієві абсолютно й завідомо неприйнятний для того ультиматум – піти з Переяслава до Курська; потім, отримавши очікувану відмову, посилав у напад на місто одного Святослава Ольговича, для якого, начебто, він і хоче забрати Переяслав. Сам же стоїть на Дніпрі, не рухаючись. Коли ж закономірно все закінчується перемогою військ Андрія Володимировича, то останній несподівано проявляє великодушність до ворога, який був у нього в руках, адже не було ніякої складності довершити розгром Святославового війська під час його втечі та переправи через Зарубський брід. Однак, Андрій не пускає своє військо далі р. Карані. Схоже, що він із Всеволодом Ольговичем дійсно розіграли спектакль для Святослава Ольговича та інших його братів. Насправді ж уже тоді Всеволод Ольгович гарантував Андрію недоторканність у обмін за лояльність та союзницьку допомогу в майбутніх протистояннях із його (Всеволода) рідними братами. Про це свідчить і його репліка щодо пожежі Переяслава, якою він не скористався, хоч і міг, якби захотів. Отже, не «страх Божий», а тверда домовленість стала причиною такої досить дивної поведінки Всеволода Ольговича у цьому військовому конфлікті. Також Андрій Володимирович, який ще зовсім недавно, у кінці київського княжіння Ярополка Володимировича, злякавшись приходу чернігово-сіверських військ та половців на Посулля хотів втікати з Переяслава світ за очі, тепер міг спокійно сказати: **«а живъ не идоу изъ своеи волости»** [6, стб. 305].

Уже наступна згадка Андрія Володимировича в літописах, яка відноситься до 1141 р., показує, що дійсно Всеволод Ольгович мав союзницькі стосунки з Андрієм Володимировичем, адже вони разом вийшли зі своїми військами домовлятися з половцями, як це було заведено після кожної зміни великого київського князя, про викуп «за мир»: **«Того ж лѣ прииде Половецкая земля и кнзи Половецкыи на миръ Всеволодъ ис Киева Андрѣи ис Переяслава къ Малотиноу и створиша миръ с ними»** [6, стб. 308].

М.М. Корінний зазначав, що «Андрей Владимирович (1135–1142) – один из последних князей, проводивших независимую политику переяславского стола. Однако ему не удалось восстановить территориальные владения, которыми располагал его отец. Более того, в условиях постоянной экспансии черниговских Ольговичей переяславскому князю становится все сложнее удерживать северские территории (Курское Посеймье, верховья Псла, Ворсклы и Северского Донца)» [11, с. 65].

23 січня 1142 р. у Михайлівському соборі Переяслава було поховано померлого напередодні князя Андрія Володимировича Доброго. Його поховали у прибудованій до південно-східного кута собору вузькій усипальні з апсидою на всю її ширину, у розкішному шиферному саркофазі. Згідно з літописом, під час поховання Андрія Володимировича відбувалося рідкісне «знамення» (оптичне явище в атмосфері) – гало: **«Тое же зимы престависа блговѣрныи кнзъ Андрѣи Володимеричъ оу Переяславли мсца генвара въ кѣ в днь а въ кѣт похороненъ бы оу стго Михаила югда же несахоутъ и къ гробоу прѣдивно знамение бы на нбси быша три сѣнца съяоче межи собою а столпи трие стояще ѿ земла до нбси и надо всеми горѣ баше ѿко доуга мспѣ всобѣ стояче и стояша знамениа та донѣдеже похорониша и»** [6, стб. 309].

У викладі В.М. Татіщева смерть та поховання Андрія Володимировича описані так: «Генваря 20-го преставися в Переяславли предобрый князь Андрей Владимирович и в третий день с провожанием плачевным всего Переяслава погребен междо двумя дедами в церкви святаго Михаила» [24, с. 154].

Андрій Володимирович належить до тієї групи переяславських князів (5 князів із 23-х), які померли й поховані саме в Переяславлі Руському. Крім нього тут були поховані Святослав Володимирович, Ростислав Юрійович, Володимир Глібович та Ярослав Мстиславич. Отже, цей «предобрий» князь був похований поряд із старшим братом, а потім уже тут поховали внука,

правнука та праправнука Володимира Мономаха.

За час активної фази свого життя Андрій Володимирович фактично сидів лише на двох столах – волинському (1119–1135) та переяславському (1135–1142). В усякому випадку, про якийсь його попередній (можливо, незначний) стіл з джерел нічого невідомо. Л.В. Войтович дає йому таку характеристику: «Хоробрий воїн і вмілий полководець. Оборонив Переяслав від Юрія Довгорукого та його союзників. Успішно очолював оборону півдня від половців» [2, с. 460].

З Андрієм Володимировичем, на нашу думку, слід пов'язувати здійснення досить складного завдання – будівництво навколо міського посаду Переяслава нових потужних укріплень. Як відомо, Переяславль Руський був одним із найбільших міських центрів Русі і складався з двох укріплених частин – дитинця та «окольного міста». Різні за площею та загальною протяжністю укріплень ці дві основні частини міста були сховищем для всього його населення під час численних нападів різноманітних ворогів й тому мали бути надзвичайно добре захищеними. У цьому плані привертає увагу те, що і дитинець, і «окольне місто» Переяслава було захоплено штурмом лише одного разу – у 1239 р.

Очевидно, у зв'язку з необхідністю створення безпечних умов проживання значно зрослого населення посаду, його також, як і дитинець, було на певному етапі оточено міцними укріпленнями у вигляді валу та рову.

Серед археологів та істориків досі дискутується питання про час спорудження укріплень «окольного міста». Їх перший дослідник П.О. Раппопорт писав, що датування валу посаду не зовсім визначене, він може датуватись як кінцем X чи XI ст., так і XII ст. [20, с. 72]. А.В. Куза вважав, що вали «окольного міста» споруджені одночасно з укріпленнями дитинця у кінці X ст. [12, с. 70]. А.М. Кирпичников відносив їх спорудження до часу не раніше 1140 р. [7, с. 428]. Цю точку зору поділяє й М.М. Корінний [11, с. 146–147]. Г.В. Трофіменко висловив припущення, що укріплення «окольного міста» мали два етапи будівництва, перший з яких датується XI ст., а другий – XII ст. [26, с. 9].

Вали дитинця й «окольного міста» мали різні конструктивні особливості, що робить маловірогідною одночасовість їх зведення. У 1987 р. траншея, що йшла від заводу «Київприлад» до вул. Леніна (Гімназійної), перетнула лінію укріплень «окольного міста» на території садиби № 35 по вул. Горького. Жодних зовнішніх ознак валу в цьому місці не спостерігалось, однак, у розрізі траншеї 1 було виявлено залишки нижньої частини глинобитної основи валу. Дослідження стінки траншеї показало, що під цією основою лежить культурний шар товщиною 0,15–0,20 м. Шар датується за керамікою XI ст., кілька дрібних уламків вінчиків цього часу походять безпосередньо з-під основи валу. Оскільки основу валу було насипано на культурному шарі XI ст., то й будівництво його слід відносити до пізнішого часу, тобто, вже до XII ст. [9, с. 23].

Найдавніші згадки у літописах об'єктів «окольного міста» відносяться до середини XII ст., точніше до 1149 р. В описі подій кінця серпня 1149 р., коли під Переяславем відбувалося протистояння військ Ізяслава Мстиславича та Юрія Долгорукого, згадуються Кузнечі ворота «окольного міста» [6, стб. 381].

Під 1150 р. у літопису розповідається про запізнілий прихід до Переяслава половців на допомогу Юрію Долгорукому в його черговому протистоянні з Ізяславом Мстиславичем: **«ѡнѣмъ же пакостащимъся людемъ сбѣгшимъся въ градъ не смѣющимъ ни скота выпустити из города»** [6, стб. 404]. Зрозуміло, що переяславці утримували свою худобу під час перебування половців біля Переяслава на території «окольного міста», яке і назване в цьому уривку «городом».

Таким чином, вже у середині XII ст. Переяславль крім дитинця мав ще один укріплений район. Якщо виходити із свідчення літописної статті 1136 р., то його укріплення були збудовані пізніше названого року, оскільки війська Всеволода Ольговича з братами билися не тільки біля Єпископських воріт, але й біля Княжих воріт дитинця, тобто три дні контролювали територію посаду [6, стб. 297]. Ніяких згадок про захоплення його укріплень чи їх оборону літописна стаття не містить. Це дозволяє відносити побудову укріплень «окольного міста» до періоду між 1136 та

1149 pp.

Можливо, про існування укріплень «окольного міста» у 1146 р. свідчить літописна розповідь про перебування чернігівського князя Ігоря Ольговича під охороною в порубі монастиря св. Іоана в Переяславлі: «Игорѣ же по дѣхъ днѣхъ емше в болотѣхъ приведоша къ Изаславоу и посла и в манастирь на Выдобычѣхъ и шковавы и посла Переяславлю и всади в пороубѣхъ в манастирь стго Іоа» [6, стб. 327–328]; «Тогда же бысть въ то время князь Игорьъ Ольговичъ, братъ Святослава Ольговича, иже съдѣше поиманъ великимъ княземъ Кіевскимъ Изяславомъ Мстиславичемъ въ Переяславли у святаго Іоанна въ манастири, въ подклѣтѣхъ каменѣхъ, за сторожи, въ велицей крѣпости... И выведоша его ис темницы въ Переяславль, и послаша его ис Переяславля въ Кіевъ...» [19, с. 171].

Навряд чи Ізяслав Мстиславич вислав би свого запеклого ворога до монастиря, що знаходився за межами міських укріплень, тобто, не будучи впевненим, що Ігор не втече чи його не викрадуть.

З початку 1135 р. по 22 січня 1142 р. в Переяславлі княжив Андрій Володимирович. Після його смерті туди було переведено В'ячеслава Володимировича, який віддав Переяславль Ізяславу Мстиславичу на початку січня 1143 р. Останній же був переяславським князем до серпня 1146 р., коли захопив київський стіл у Ігоря Ольговича. Оскільки В'ячеслав Володимирович сидів у Переяславлі менше року й добровільно обміняв його на Туров, а Ізяслав Мстиславич лише чекав нагоди стати великим київським князем, використовуючи переяславське княжіння як трамплін, то ці князі не могли бути будівниками укріплень Переяславля. Що ж стосується Андрія Володимировича, то кількох років його княжіння було достатньо для зведення таких укріплень.

Отже, син Володимира Мономаха князь Андрій-Стратилат Володимирович (Добрий), перебуваючи на переяславському столі продовжував традиційну для його попередників (Всеволод Ярославич, Ростислав Всеволодович, Володимир Всеволодович, Святослав Володимирович, Ярополк Володимирович) діяльність з розбудови центру князівства – Переяславля, як одного з провідних сакральних центрів Руської землі. Здійснене Андрієм Володимировичем будівництво навколо неукріпленого міського посаду потужних оборонних укріплень перетворило його на новий укріплений район – «окольне місто», значно збільшивши площу захищеної частини Переяславля.

Як і його попередники, Андрій Володимирович чітко усвідомлював сакральний статус Переяславля Руського для роду Мономаховичів і всіляко сприяв його поглибленню, розглядаючи переяславський стіл як обов'язковий етап своєї княжої кар'єри перед майбутнім зайняттям київського великокняжого престолу. Рання смерть не дозволила Андрію Володимировичу досягнути цієї вершини княжої кар'єри. Однак, його життєвий шлях, небажання виконати заповіт Мономаха / Мстислава й підкоритись волі старшого брата Ярополка, як і донесений до нас літописами вислів про Курське княжіння, що навіки «обезсмертив» Курськ у києворуській історії, підтверджують існування у той час руської парадигми: «переяславський князь = майбутній великий київський князь».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вилкул Т. Переяславський конфлікт 1132 г. / Татяна Вилкул // Наукові записки з української історії: зб. наук. стат. – Переяслав-Хмельницький: Астон, 2008. – Вип. 20. – С. 376–378.
2. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л.В. Войтович. – Біла Церква, 2006. – 784 с.
3. Георгиев П. Богоспасеният град Велики Преслав / П. Георгиев // 1100 години Велики Преслав. – Шумен: Издательство на ВПИ “Константин Преславски”, 1995. – Ч. 1. – С. 87–102.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 2. – 633 с.
5. Донской Д.В. Рюриковичи: Исторический словарь / Д.В. Донской. – М.: НП ИД «Русская панорама», 2008. – XXX + 834 с., табл., ил.

6. Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Том второй.) – 2-е изд. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 648 с.
7. Кирпичников А.Н. Ладога и Переяславль Южный – древнейшие каменные крепости на Руси / А.Н. Кирпичников // Памятники культуры. Новые открытия. 1977. – М.: Наука, 1977. – С. 417–434.
8. Колибенко О.В. До питання про літописне “Льто” або знову про Бориса та Гліба / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Стародавній Іскоростень і слов’янські гради: Збірка наукових праць. – Коростень, 2008. – Т. 1. – С. 169–177.
9. Колибенко О.В. Оборонні укріплення Переяславля Руського / О.В. Колибенко // Наукові записки з української історії: зб. наук. стат. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15. – С. 19–25.
10. Колибенко О.В. «Чему хотелъ еси сести Переяславли» / О.В. Колибенко, О.В. Колибенко // Наукові записки з української історії: зб. наук. стат. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – Вип. 24. – С. 3–9.
11. Коринный Н.Н. Переяславская земля, X – первая половина XIII века / Н.Н. Коринный. – К.: Наукова думка, 1992. – 312 с.
12. Куза А.В. Важнейшие города Руси / А.В. Куза // Древняя Русь. Город, замок, село. – М.: Наука, 1985. – С. 66–94.
13. Лаврентьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Том первый). – 2-е изд. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 496 с.
14. Литвина А. Имитация и подражание. Топонимика и антропонимика как предмет семиотической игры в Древней Руси и странах Северной Европы / А. Литвина, Ф. Успенский // Наукові записки з української історії: зб. наук. стат. – Переяслав-Хмельницький: Астон, 2008. – Вип. 20. – С. 41–47.
15. Літопис Руський за Іпатським списком / авт. перекл., передм. та прим. Л.Є. Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
16. Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV века) / В.В. Мавродин. – СПб.: Наука, 2002. – 416 с.
17. Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А.В. Майоров. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
18. Назаренко А.В. Об обстоятельствах учреждения Смоленской епископии / А.В. Назаренко // Великий Новгород и Средневековая Русь: Сборник статей: К 80-летию академика В.Л. Янина. – М.: Памятники исторической мысли, 2009. – С. 468–481.
19. Никоновская летопись (Полное собрание русских летописей. Том девятый). – СПб., 1862. – 256 с.
20. Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного зодчества X–XIII вв. / П.А. Раппопорт // МИА. – № 52. – М.:Л. Изд. АН СССР, 1956. – 184 с.
21. Ричка В.М. Витоки державності на Русі очима русі / В.М. Ричка // RUTHENICA. – 2003. – Т. 2. – С. 93–107.
22. Ричка В.М. “Київ – другий Єрусалим” (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі) / В.М. Ричка. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 243 с.
23. Соловьев С.М. Древнерусские князья / С.М. Соловьев. – СПб.: Наука, 2010. – 404 с.
24. Татищев В.Н. История российская в 7 т. / В.Н. Татищев – М.:Л.: Изд. АН СССР, 1963. – Т. 2. – 352 с.: ил.
25. Толочко П.П. Київська Русь / П.П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.: іл.
26. Трофіменко Г.В. Архітектура Переяславля Південного X – першої половини XIII ст.: Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01 /Укр. акад. мистецтва. – К., 1995. – 17 с.

Колыбенко Е., Колыбенко А. Переяславский князь Андрей Добрый.

Сын Владимира Мономаха переяславский князь Андрей Владимирович Добрый был участником ожесточенной борьбы за обладание престолом Переяславля Русьского в середине XII

в. Это было связано с нежеланием младших Мономаховичей потерять права на киевское наследство, как это предусматривалось согласно проекту Мономаха / Мстислава.

Ключевые слова: Андрей Владимирович, Всеволод Ольгович, Владимир Мономах, Мстислав Владимирович, Переяславль Русьский, князь.

Kolybenko O., Kolybenko O. Prince of Pereiaslavl' Andriy Dobry.

Son of Volodymyr Monomakh, prince Pereiaslavl' of Rus' Andriy Volodymyrovych Dobry (The Kind) was the participant of fierce struggle for possession a throne of Pereiaslavl' in the middle of XII century. It has been connected with unwillingness of younger sons of the Monomakh to lose the right to the Kiev inheritance as it was provided according to the project of the Monomakh / Mstyslav.

Key words: Andriy Volodymyrovych, Vsevolod Ol'govych, Volodymyr Monomakh, Mstyslav Volodymyrovych, Pereiaslavl' of Rus', princ.